

Јорде Јакимовски,

**ОСПОСОБЕНОСТА НА
МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО
ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ**

АПСТРАКТ

Во овој труд се разгледуваат некои околности кои влијаеја или на извесен начин овозможува висока невработеност, длабок јаз кој го дели македонското општество на богати и сиромашни, и претставува основна закана за одржливиот развој. Се заканува опасност од вкоренување на овие големи разлики, и ако не се дејствува на начин кој ќе ги измени нивните животи, сиромашните и невработените можат да ја изгубат довербата во демократскиот систем и на неговите претставници ќе гледаат како на обични „галамции“.

Економските активности, преку кои субјектите ги изразуваат своите иницијативи и креативност и кои го зголемуваат богатството на општеството, претставуваат фундаментална основа за економски и социјален развој. Но, се поставува прашањето: Дали економскиот и социјалниот прогрес може да се оствари само преку слободната интеракција на пазарните сили? Дали се не-

Jorde Jakimovski

**CAPABILITY OF THE MACEDONIAN
SOCIETY FOR SUSTAINABLE
DEVELOPMENT**

ABSTRACT

This work analyzes some of the circumstances that have in some way had an impact or have allowed for the high rate of unemployment, which in turn caused a huge gap between the rich and the poor in the Macedonian society and became the primary threat for sustainable development. There's a real possibility that these huge differences will deepen even further and if we don't take the necessary action to change their lives, the poor and the unemployed could lose their faith in the democratic system and will look upon their representatives as mere "big-mouths."

The economic activities that the entities use to express their initiatives and creativity and that enrich society are the fundamental basis for economic and social development. But the question remains: can economic and social development be achieved only through the free interaction of market forces? Do we need to create public policies that will lead

опходни јавни политики за креирање на неуспехот на пазарот, за надолнување на пазарните механизми, за одржување на социјалната стабилност, за создавање на општество кое промовира одржлив развој? Основите на целта за постигнување на одржливиот развој се: подобрување и зголемување на квалитетот на животот на сите луѓе, зголемени и еднакви можности и фундаментални слободи, владеењето на правото, како и почитување на културната разновидност. Намалувањето на сиромаштијата и невработеноста се најголемиот предизвик со кој се соочува Република Македонија и претставува неопходна потреба за одржлив развој. Алармантните последици од невработеноста и сиромаштијата, кои се видливи во многу средини, се поврзани со нивното рапидно темпо на кое досегашните влади на Република Македонија не можеа да одговорат со нивните капацитети на раководење и практики. Моделот и постапката на трансформацијата на претпријатијата со општествен капитал остави длабоки последици во изворите на приходите за живот, начинот на живот и вредностите на луѓето. Придобивките и трошокот на приватизацијата не се подеднакво распоредени, што придонесува некои социјални категории во општеството да се соочат со потешкотии во спроведувањето на овој процес.

Клучни зборови: одржлив развој, сиромаштија, невработеност, приватизација, социјален прогрес, квалитет на живот.

to success on the market, supplement market mechanisms, sustain social stability and create a society that will promote sustainable development? The primary objectives for achieving sustainable development are: improvement and increase of the quality of life of all people, bigger and equal opportunities and fundamental freedoms, the rule of law and respect of cultural diversity. Decreasing poverty and unemployment are the biggest challenges that the Republic of Macedonia has been facing and undoubtedly ask for sustainable development. The alarming consequences from unemployment and poverty, which are visible in many environments, are related to their rapid increase and which all of the governments so far haven't been able to address with their management capacities and practices. The model and procedures for the transformation of social capital enterprises has left profound consequences on the sources of income, the way of life and on the values of people. The gain and the cost of privatization are not equally distributed which has made some social categories in our society face problems in the implementation of this process.

Key words: sustainable development, poverty, unemployment, privatization, social development, quality of life

СТРУКТУРА НА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА

Во Република Македонија се забележува огромен пад на производството, а опоравувањето се одвива побавно. Имено, до 1996 година, БДП по жител се намали за 24% во споредба со 1990 година, и се забележува побавна динамика на закрепнување од 1997 година во однос на другите социјалистички земји во Европа и Централна Азија.

Табела 1. Основни макроекономски индикатори

	1996 г.	2000 г.	2006 г.
Реален БДП (%)	1,2	4,5	4,0
Вкупни инвестиции % од БДП	14,7	16,2	18,2
Стапка на сиромаштија	19,0	22,3	29,8
Стапка на вработеност	37,4	40,3	39,6
Стапка на невработеност	31,9	32,2	36,0
БДП по жител во САД долари	1420	1771	2398

Извор: Статистички годишник на Република Македонија, 1998, 2002 и 2008 год.

Процесот на пазарната економија и социјалниот развој не одат заедно и синхронизирано: во нив доаѓа до застој и нарушување на и онака сложените противречни движења, особено во доменот на стопанисувањето и раководењето со стопанскиот развој. Имено, иако се забележува пораст на бруто домашниот производ, сепак, стапката на сиромаштијата и стапката на невработеноста се зголемуваат.

Реструктурирањето на економијата, исто така, се одвива бавно. Процесот на реструктурирањето на економијата, меѓу другите работи, влучува поместување од земјоделството и индустријата кон трговијата и другите индустрии. Овој модел е забележен во неколку земји во транзиција, особено во Балтичките држави, но исто така и во земјите како што се Бугарија, Полска и Романија. Во Република Македонија не е забележен таков тренд, особено после 1994 година. Структурата на македонската економија остана статична во овој период. Овој недостаток на динамика, најверојатно, се одразува на бавниот пораст на продуктивноста, кој, пак, од своја страна е важен за одржување на економскиот раст и за зголемување на платите. Несинхронизираните стапки на раст на различните индустрии укажуваат дека, работниците отпуштени

при затворањето на работните места во опаѓачките индустрии (преработувачката индустрија, рударството, градежништвото) имаат мали изгледи да најдат работа во другите индустрии освен во земјоделството.

Табела 2. *Структура на БДП и вработени*

Индустрii	Учество во БДП		Вработени	
	1995 г.	2007 г.	2006 г.	2008 г.
Индустрiiја и рударство	19,9	19,1	28,9	22,3
Земјоделство, лов, шумарство и рибарство	10,5	10,8	19,1	19,6
Градежништво	5,2	5,9	6,6	6,5
Сообраќај и врски	6,0	8,3	5,0	6,2
Трговија	10,6	13,5	14,3	14,2

Извор: Статистички годишник на Република Македонија, 2009 стр. 323 и Статистички преглед: Население и социјални статистички-Анкети на работна сила 2006 стр. 43 и 2008 стр.30.

Република Македонија во периодот на транзицијата е деиндустријализирана и претворена во земјоделска држава. Голем број од вработените во индустријата кои останаа без работа, се вратија на земјоделството.

Недостатоците во реструктуирањето, исто така, се одразуваат и на релативно ниското ниво на инвестициите. Инвестициите се движат од 18,9% во 1991 година до 2,2% во 2007 година. Ова ниво на инвестиции ја рангираат земјата далеку под другите земји со среден приход во регионот на Европа и Централна Азија. Освен тоа, Република Македонија, во споредба со регионот, е бавна во привлекувањето на странски директни инвестиции. Приватизацијата на Телеком резултираше со невообичаено голем прилив во 2001 година, кога достигнаа 12,8% од БДП. Од 2001 до 2007 странските инвестиции паднаа на околу 2% - повторно околу најниско во регионот.

СИРОМАШТИЈА

Уште во седумдесеттите години од минатиот век лансиран е концептот **основни потреби** (Basic needs), кој се однесувал на земјите во развој. Во него се поаѓало од тоа дека, при планирањето на стопанскиот развој во недоволно развиените земји треба да се појде од задоволувањето на апсолутното ниво на

основните потреби, и тоа потребите на најсиромашните и најмалку обезбедените слоеви во општеството. Концептот на основни потреби на Меѓународната организација на трудот тргнува од неопходното зголемување на вработеноста и создавањето нормални услови за работа, бидејќи од тоа заврши решавањето на потребите на економскиот развој.

Познатиот економист P. Sreeten, се залагал за економски раст кој првенствено ќе оди кон подобрување на животниот стандард на најсиромашните слоеви во општеството, наместо да служи на интересите на привилегираните слоеви во општеството (Sreeten. 1979).

Според тоа, под основни потреби се подразбира не само материјалните потреби на граѓаните, туку и социјалните услови на животот, културните потреби, како и политичките барања за искоренување на социјалната неправда и нееднаквост. Вклучувањето на широките слоеви на населението во општествениот живот се смета за значаен елемент на основните потреби (Healeј, 1979).

Слични ставови во однос на основните потреби се наоѓаат и во статијата на Илија Ацески „Сиромаштија/ теоретски и методолошки аспекти“. Според него, сиромаштијата не треба да се гледа само во материјалните потреби, како што се храната, домувањето, туку и во сферата на културните потреби и социјалното исклучување. (Ацески, 2000)

Сиромаштијата во Република Македонија започна да се зголемува од 1996 година - за разлика од најголем број од другите земји во Европа и Централна Азија.

Во категоријата работници сиромаштијата е обесправена- во секој поглед. Политиката е таква што платата мора да биде ниска, а странските инвеститори да ветуваат дека луѓето ќе бидат среќни со 200 евра (во 2008 година 49% од вработените имале до 12 000 денари плата, а 27% од вработените се неплатени семејни работници и не примиле плата). Многу наши стручњаци сметаат дека тоа е нашата развојна шанса.

Во Република Македонија е регистрирано зголемување на стапката на сиромаштијата, дистрибуцијата на приходите е влошена (бидејќи растот не е во прилог на сиромашните), Во некои години постои економски раст, но не се отвораат нови работни места, нема одржливи и добро платени работни места. Приватниот сектор се уште нема можност за отворање нови работни места, работната сила не се движи кон секторот со висока продуктивност, односно, сè уште нема ресурси достапни за пораст на приходите.

Постојат се поголем број на социјални групи кои се препуштени сами на себе и изложени на ризици, особено на луѓето што се без работа.

Сиромаштијата е поврзана со економскиот статус. Имено, многу поверојатно е семејствата со невработени или неактивни членови да бидат посиромашни од оние семејства чии членови имаат работа со полно работно време. Сиромаштијата е нерамномерно распоредена и според семејните околности. Самохраните родители се особено изложени на опасностите од сиромаштијата. Ризикот на сиромаштијата е во корелација и со класниот статус. Оние припадници на работничката класа, особено оние кои не поседуваат вештини и квалификации кои ги бара пазарот на трудот, во голем процент се невработени и сиромашни. Постарите невработени лица, исто така, се исклучени од пазарот на трудот - поради општата претпоставка дека на определена возраст тие ќе сакаат или ќе треба да одат во пензија.

Процесот на слабеењето на социјалниот капитал е поврзан со процесот на слабеењето на човечкиот капитал. Жителите на кои им недостига чувството на контрола над просторот во кој живеат, како и секојдневната сигурност и верба во другите луѓе, не можат да имаат верба и во сопствената способност да ги контролираат аспектите на своите сопствени животи, како што се вработување или избор на место за живот (Геис, Росс, 1998). Во вакви услови се развива чувството на немоќ, ниско ниво на користењето на помош од надлежните институции, како и потребата од градење на доверба и помош, кои се дел од образовните програми или од програмите за обука. Чувството на немоќ предизвикано од неповолните услови на средината има влијание и врз социјалните организации и врз поединците. Средините во кои живеат луѓе со ниски приходи доведуваат до повлекување на продажните, финансиските и други услуги и служби, затоа што веќе не можат да работа со профит. Неповолната средина влијае исто така и врз повлекувањето на социјалните служби, кои се и онака премногу ангажирани за задоволување на преголемите барања на преголем број домаќинства со економски и социјални проблеми. Со опаѓањето на јавните услуги опаѓа и довербата што населението ја имало во нив. Се намалува комуникацијата меѓу граѓаните и јавните служби, а се зголемува чувството на немоќ.

Интересните групи исто така силно би можеле да влијаат врз локалната и националната економија - преку поттикнување на одредени активности или одржување на економската средина.

ПАЗАРОТ НА ТРУДОТ

Прашањето на вработувањето или неговиот проблемски аспект - невработеноста - по раширеноста, непосредноста и импликациите што ги има, секогаш им е важна и блиска на луѓето. На ваквата констатација упатуваат и досегашните истражувања, кои сведочат за исклучиво животно интересир-

ање на граѓаните за проблемот на невработеноста и за мерките и резултатите во неговото надминување.

Вработувањето е услов за продуктивно, општествено признаено и целосно реализирање на човечкиот труд; тоа претставува егзистенцијална основа врз која човекот ја гради својата материјална и социјална сигурност и ја обезбедува својата интегрална општествена положба. Со ова сигурно не се исцрпени сите битни вредности што ги има вработувањето за човекот, но важно е да се забележи дека, во услови или во случај на невработеност, од наведените премиси нужно произлегуваат неповолни импликации. Поради тоа, невработеноста добива квалификативи на сложен и сериозен личен и општествен проблем. Имено, во однос на невработеноста присутни се два конститутивни елемента: *сериозноста на проблемот и неговата општествена реалност*, што значи дека се дадени претпоставките за активирање на сите оние суптилни социјално-психолошки процеси низ кои се кристализира јавното мислење кое најнепосредно кореспондира со општествената стварност- гледано во нејзиниот актуелитет.

Раширеноста на невработеноста останува голем предизвик за развојните напори; таа не претставува само економски проблем, туку и тежок социјален проблем. Актуелните социјални проблеми на невработените имаат суштински последици врз човековата сигурност. Имено, невработените се често придружени со „ограничен пристап до приход, до средства за работа, до социјалните, здравствените, образовните и културните услуги, придружени со сиромаштија и неисхранетоста“ (Ј. Јакимовски, 2000:41). Невработеноста, исто така, претставува депресивна содржина во човековиот развој. Невработеноста поприми апсолутно и релативно големи размери, па со право се вели дека е првостепен економски и општествен проблем на Република Македонија. Меѓутоа, невработеноста не е присутна подеднакво во сите слоеви. Таа најчесто ги погодува неквалификуваната работна сила, жените и младата популација.

Високата стапка на невработеност укажува дека на една голема маса на луѓето им е ускратено учеството на пазарот на трудот.

Денес, после 20 години од плуралистичката демократија и пазарната економија, проблемот на пазарот на трудот во Република Македонија е толку актуелен и тежок, а димензиите на невработеноста попримија таква пропорција што со право се поставува прашањето: Дали тоа мораше да се случи? Тешко може да се каже дека во оваа област е направено толку колку што се можело и морало. Како може да се објасни фактот според кој, во Република Македонија во 2008 година имало 310 409 невработени? Меѓутоа, мора да се признае дека многу проблеми, не само во областа на пазарот на трудот туку

и во целото општество, потешко се решаваат отколку што се претпоставуваше. Имено, не се сфати на време тежината и долгорочноста на проблемот на невработеноста. Исто така, политиките и мерките во разни области на општествениот живот не се синхронизирани.

Третманот на невработеноста продолжува во значително изменети услови во областа на економскиот развој и во областа на понудата на работна сила. Изменетите услови на економски план, кои се изразуваат преку: приватизацијата, реструктурирањето на претпријатијата, менаџерското или претприемничкото управување, имаат импликации и врз секторот на пазарот на трудот. Кон вработувањето, општеството треба да има јасен став и цели- како преземање на адекватни мерки и активна политика на вработување - наместо воопштени и недоречени ставови кои во оваа област се препуштени на стихийно дејствување на пазарот .

Приватизацијата, како една од основните компоненти на процесот на транзицијата, како и начинот на кој таа се спроведуваше, наметна сериозни проблеми во користењето на работната сила. Трансформацијата на општествениот капитал во приватен, во голема мера го наметна прашањето на рационалното користење на работната сила, односно нејзиното отпуштање. Во ваква констелација, до полн израз дојде прекубројната вработеност, што создаде проблем на социјален план. Во постапката на приватизацијата на претпријатијата во некои структури личниот интерес стануваше позначаен од општествениот интерес. Моделот на платена приватизација предизвика исклучување на работниците во Република Македонија поради фаворизирање на менаџерскиот откуп. Дојде до намалување на цената на капиталот со продажба на акции со притисоци и уцена. Немањето граѓанска контрола врз приватизацијата, исто така, беше една од причините за корумпирање на процесот, како и за создавање на негативно јавно мислење за приватизацијата. Во општеството не може да се изгради доверба дека приватизацијата е извршена на чесен и транспарентен начин и дека заработиле најдобрите понуди. Напротив, на приватизацијата се гледа како на средство за остварување на политички цели и како на корумпиран, нетранспарентен процес од кој се збогатија менаџерите на политичките елити.

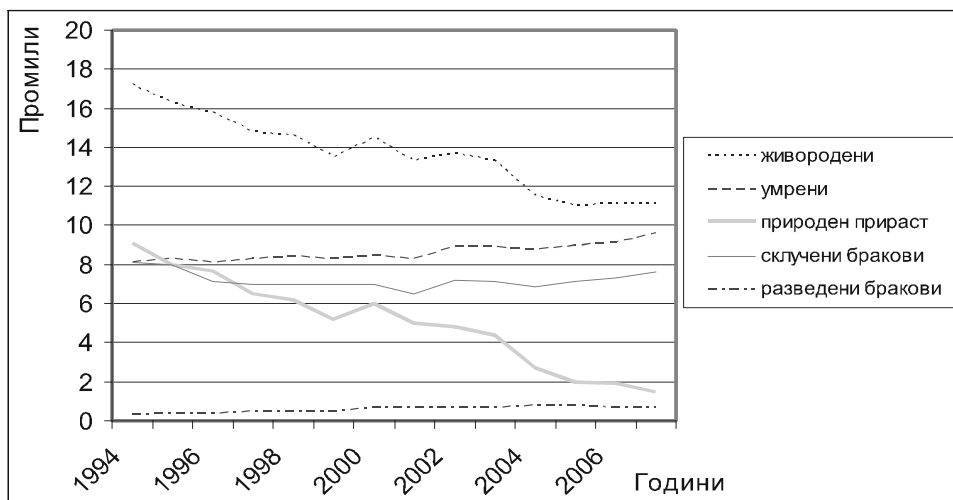
Подолготрајното чекање за вработување на голем број млади и квалификувани лица го намалува угледот на општествено-економскиот поредок на земјата и крие во себе голема опасност за социјалниот мир и за стабилноста на земјата. Долгорочната невработеност води кон обесхрабрување на работниците. Времетраењето на барањето на работата е во корелација со социодемографските карактеристики на работната сила. Помалку образованите имаат подолг период на чекање во споредба со повисоко образованите лица.

Ова го објаснува и зголемувањето на сиромаштијата кај лицата со пониско образование. Повторното вработување е потешко кај лицата кои се подолго време невработени - поради губењето на вештините и опаѓањето на моралот.

Полнолетната млада генерација живее од поддршката на семејството, односно од солидарноста на родителите и најблиските роднини. Долготрајната невработеност, сиромаштијата и социјалната ексклузија ги прави младите фрустрирани и незадоволни, затоа што се приморани во недоглед да ги одлагаат значајните функции, како за поединците така и за општеството - склопување на брак, родителство, и слично.

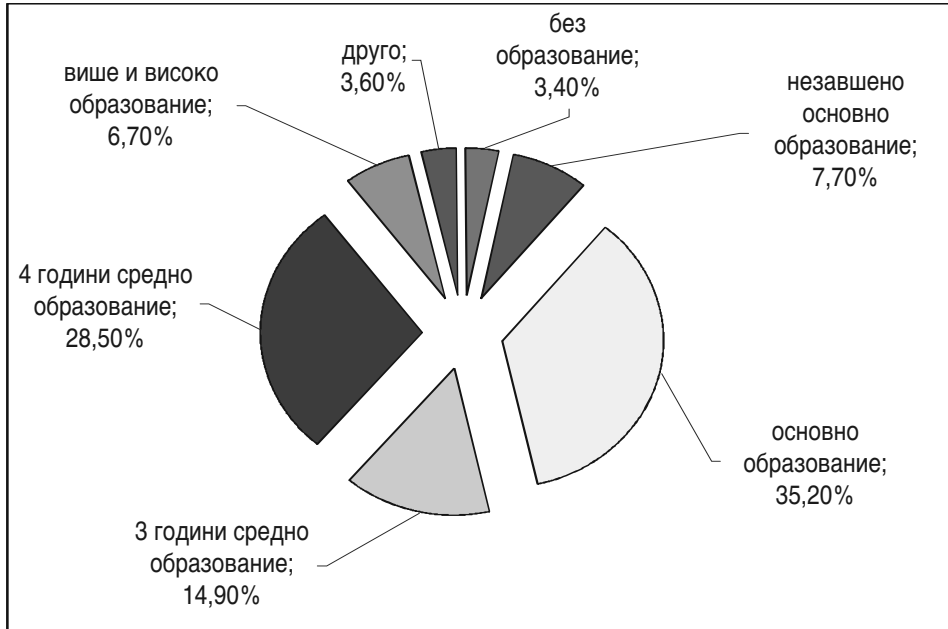
Од една страна, паралелно со подолгото чекање на вработување, се поместува старосната граница за стапување во брак, а од друга страна кај воспоставените брачни заедници доаѓа до нарушување во функциите на семејството. Социо-економската состојба во Република Македонија, во периодот на транзицијата, влијае и врз намалување на наталитетот и врз пораст на морталитетот - со посредство на многу фактори, меѓу кои особено значење има невработеноста, малите и нередовните плати, влошените здравствени услуги и сиромаштијата.

Графикон 1: Динамика на демографски движења

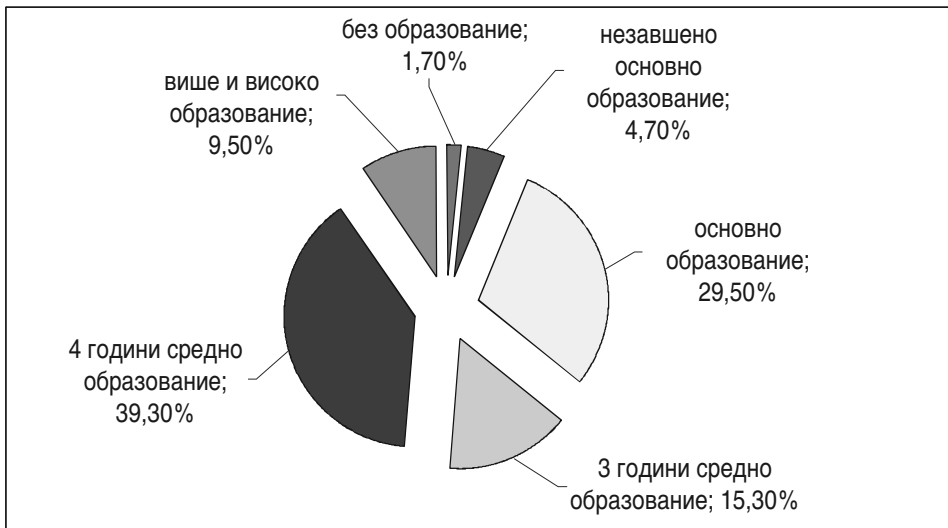


Структурата на невработеноста укажува дека партиципацијата, главно, е оневозможена на релативно млади и недоволно образовани лица. Невработеноста не е присутна подеднакво кај сите социјални групи; таа најчесто ги погодува недоволно образованите и неквалификуваните.

Графикон 2. Структура на невработени според степенот на образование 1996 година



Графикон 3. Структура на невработени според степенот на образование 2007 год.



Истражувањата на емоционалните последици од невработеноста покажуваат дека невработените често поминуваат низ непредвидени фази на прилагодување на тој нов статус. Природно, секој на посебен начин ги доживува промените, но генерално земено, тој што ќе остане без работа доживува некој вид на шок, а потоа доаѓа чувството на оптимизам во врска со новите можности. Кога оптимистичките предвидувања не се остваруваат, што претставува чест случај, поединци запаѓаат во период на длабока депресија и песимизам во поглед на својата иднина и изгледите за ново вработување. Доколку периодот на невработеноста потрае, процесот на прилагодувањето се приведува кон крај и поединците се помируваат со реалноста на новонастанатата состојба (Ashton, 1986).

Резултатите од проектот „**Невработеноста - ризици и предизвици во Република Македонија**“ покажуваат дека вработеноста, односно невработеноста, е поврзана со перцепцијата на сопствените психички нарушувања и психосоматски реакции, па така, невработените се позагрижени (88,8%) од вработените (67,5%), невработените себеси се перципираат како почесто болни (23,5%) во однос на вработените (18,3%).

Невработеноста придонесува за влошување на семејните односи, па и за појава на семејно насилство. Како што може да се види од истражувањето, најголем процент од испитаниците (71,9%), се изјаснале дека невработеноста придонесува за влошување на семејните односи.

ШТО ТРЕБА ДА СЕ СТОРИ ДА ИМАМЕ ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ?

Невработените често запаѓаат во изолација и несигурност. Со несигурноста, со која се соочуваат во сегашната, најверојатно ќе се соочуваат и во иднината - нивната и на нивните деца. Предизвикот лежи во изнаоѓањето на механизми и можности со кои можат да се оспособат сите луѓе да учествуваат во процесот на креирањето на економско-социјалниот живот. Луѓето можат да бидат економски и социјални актери и донесувачи на одлуки само како *производители, потрошувачи, членови на интересни групи и организации, даночни обврзници, и слично.*

Република Македонија не смее лесно да се помирува со овој проблем. Намалувањето на невработеноста не смее да се игнорира со фактот што во постојните услови во оваа област не може многу да се направи. Стопанските проблеми претставуваат објективен фактор кој го ограничува отворањето на нови работни места. Економијата никогаш не е без тешкотии, и не треба да се чека да се совладаат проблемите во стопанството па да се пристапи кон решавање на проблемот на невработеноста. За проблемите во оваа област, а

посебно проблемите на невработеноста, мора да се бара решенија, затоа што социјалните, економските и политичките состојби бараат акутните проблеми од оваа област што побрзо да се решат. Отворањето на нови работни места за расположивата работна сила е една од најјургентните задачи на земјата. Тоа е најсигурен и најдобар пат за остварување на економските и социјалните цели во развојот на општеството. На пазарот може да се врши влијание преку потрошувачката моќ, преку кооперативите, здруженијата и синдикатите. За ова е потребен пристап до информации во врска со локалните, социјалните, политичките и културните влијанија. Социјалните мрежи можат да помогнат во застапувањето на специфичните економски интереси на сите социјални групи, особено на ранливите групи, да ги обезбедат политиките за ефектуирање на потребите и интересите на локалната заедница.

Вклучувањето во економска активност како што е платената работа е најважна компонета на социјалната интеграција. Во нејзино отсуство, пак, постои општествена несигурност. На владите им паѓа постојаната и примарна одговорност да создаваат услови за успешна и законска партиципација во општеството за сите оние кои се во можност да партиципираат.

Потребно е одговорно општество, во кое сеопфатноста и одржливоста треба да имаат предност над збогатувањето на поединци. Тоа подразбира економски раст кој создава услови за сиромашните, или донесува технички напредок, микрокредитирање, кредити на малите претприемачи, трговски договори од кои корист имаат двете страни, и исполнување на ветувањата за давање помош на најсиромашните.

Потребно е да живееме во светот на политичка, економска и социјална одговорност на сите нивоа на општеството: лична, локална, национална.

Потребна е власт која може да го покрене развојот, која ќе создаде клима за решавање на економските и социјалните проблеми. Но, тоа креирање треба да биде разумно, а не да биде засновано врз кршење на основните принципи и правила.

Многу досегашни истражувања покажаа дека луѓето кои живеат од својот труд - во поглед на стандардот, вработеноста, образованието и во поглед на социјалната сигурност - биле на поцивилизирано ниво отколку во демократскиот капитализам. Ако не се започне со темелен општествен дијалог, ако не се запре дивилењето на класната нееднаквост - гладни работници и селани, од една страна, и привилегирани шверцери, бизнисмени и функционери од друга страна нема да можеме да го одбегнеме социјалниот земјотрес.

Литература:

Gens, K. and Ross, C. (1998) New Look at Urban Alienation: The Effect of Neighbourhood Disorder on Perceived Powerlessness, *Social Psychology Quarterly*, 61/3

P. Healey. (1979) *Basic Human Needs: Methodology and Mobilization*, The United Nations University, Tokyo.

И. Ацевски. (2001) Сиромаштија - теоретски и методолошки аспекти, *Зборник Тенденции илїе на сиромаштијата и можностилїе за нејзино намалување*, Friedrich Ebert Stiftung, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје.

Ј. Јаимовски (2000) Невработеноста и социјалните проблеми, во *Зборникот Економски и социјални аспекти на невработеноста во Република Македонија и во Република Бугарија и перспективи за нејзино надминување*. Институт за социолошки и политичко-правни истражувања Економски институт и Фридрих Еберт - Скопје

P. Streeten. (1979) *From Growth to Basic Needs*, Finance and Development.

Проект *Невработеност - ризици и предизвици во Република Македонија* (2008) Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје.